

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

PUBLIKACIJA

REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas

„REIKALAS GALI BAIGTIS GINKLUOTU PERVERSMU“: PAREIŠKIMAI LIETUVOS SSR MINISTRŲ TARYBAI DĖL KOLEKTYVIZACIJOS

Publikuojami du dokumentai – su kolektyvizacijos pradžia (1949 m.) ir patirtimi gyvuojant kolūkiams (1955 m.) susiję gyventojų skundai Ministrų Tarybai. Tai įdomūs informatyvūs istorijos šaltiniai, nušviečiantys Lietuvos kaimo gyventojų pastangas susitelkti ir protestuoti dėl juos užgriuvusių nelaimių, reakcija į pirmojo pokarinio dešimtmečio politinio klimato permainas. Kita vertus, šie šaltiniai demonstruoja režimo požiūrį į neparankų protesto „liaudies balsą“: dokumentų originalai tapo daiktiniais įrodymais baudžiamosiose bylose, persekiojant pareiškimus išdrįsusius parašyti žmones.

Pirmasis publikuojamas dokumentas – 1949 m. gegužės mėn. Širvintų apskrities Gailiūnų k. gyventojų pareiškimas Ministrų Tarybos pirmininkui, kuriame ne tik išreikšiamas smulkiųjų žemdirbių nenoras tapti kolūkiečiais, bet ir pranešama, kad kolūkis kuriamas prievarta. Tai šaltinis apie Lietuvos tautinių mažumų – rusų sentikių bendruomenės – reakciją į kolektyvizacijos pradžią (beje, pora vyrų pasirašydami po rusų kalba surašytu pareiškimu savo pavardes užrašė lietuviškai; tarp pasirašiusiųjų – dvi moterys, savo nuomonę išreiškė ir pora neraštingų asmenų).

Protestuodami Gailiūnų k. gyventojai trumpam liko laisvi: vietos valdžios nepasitenkinimui, organizuojamas „Aušros“ kolūkis iširo. Tačiau neilgam – 1950 m. rudenį jie

vėl buvo priversti tapti kolūkiečiais¹. Šįkart valdžia ėmėsi prevencinių priemonių žmonių nepasitenkinimui užgniaužti. 1949-ųjų protesto „aktyvistai“ buvo bauginami, jų pareiškimą, saugumui paprašius, Ministrų Taryba perdavė Valstybės saugumo ministerijos (MGB) Tardymo dalies viršininkui².

Daugiau apie pareiškimo atsiradimo aplinkybes galima sužinoti iš 1951 m. gegužę suimto Gailiūnų sentikių dvasininko Jakovo Agafonovo baudžiamosios bylos medžiagos. Pareiškimas buvo pridėtas prie bylos kaip „antisovietinis, šmeižikiškas pareiškimas“, šio dvasininko antikolūkinės agitacijos įrodymas. Kaip raštingiausias ir autoritetingiausias rusų sentikių kaimo gyventojas jų prašomas J. Agafonovas surašė toliau publikuojamą dokumentą. 14-kai Gailiūnų k. gyventojų jį pasirašius ir sudėjus pinigų kelionei į Vilnių, su kitu pasiuntiniu jis nuvežė pareiškimą į Ministrų Tarybą. Ieškoti aukštų valdininkų jiedu nedrįso, paliko pareiškimą būdinčiam pareigūnui³. 1951 m. gegužę J. Agafonovas buvo suimtas, be kitų dalykų, apkaltintas ir „antikolūkine agitacija“, Vilniaus apygardos teismo nubaustas 10-ties metų pataisos darbų lageryje bausme⁴. Ją atliko lageryje, veikusiame tuometiniame Stalingrade, apie jo grįžimą į Lietuvą duomenų nėra; 1990 m. jis reabilituotas.

Antras publikuojamas dokumentas – beveik 400 nežinomos vietovės kolūkiečių pasirašyto pareiškimo Lietuvos SSR Ministrų Tarybai nuorašas. Juo ultimatyviai reikalaujama iki 1956 m. sausio 1 d. panaikinti kolūkius. Ne kurį nors vieną, kuriame gyvena protestuoti nutarę žmonės, bet visus – Lietuvoje atsisakyti kolūkinės santvarkos. Toks pareiškimas pats savaime buvo drąsus socialinis pareiškimas, su išdėstytais motyvais dėl kolektyvizacijos kracho, gresiančio bado ir „išmirimo“. Jis netgi baigiamas politiniu iššūkiu – grasinant ginkluotu perversmu.

Kaip galėjo atsirasti toks raštas vienai aukščiausių sovietų valdžios institucijų, kas ir kokių būdu 1955 m. išdrįso rinkti žmonių parašus po grasinimu imtis ginkluoto perversmo? Atrodytų, neįtikėtina, kad tokia iniciatyva nebuvo demaskuota ir nutraukta vos prasidėjusi. Kaip reagavo valdžia? Atsakymų į kylančius klausimus nedaug, bet trumpas dokumentas atveria platoką 1955 m. panoramą, yra iškalbingas postalininės epochos istorijos šaltinis – atspindi į kolūkius prievarta suvartų žmonių desperaciją dėl skurdo, tačiau demonstruoja ir gebėjimą prisitaikius prie sistemos kalbėti „liaudies balsu“. Pareiškėjai prisistato valdantiesiems kaip „Lietuvos varguomenė“, tvirtina entuziastingai

¹ 1951 04 21 Molėtų raj. Vykdomojo komiteto pirmininko Giedraičio „Pažymėjimas“, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58, b. 19715/3, l. 124.

² 1951 06 12 slapta Ministrų Tarybos reikalų vedėjo D. Petrylos raštas Lietuvos SSR MGB Tardymo dalies viršininkui pulkininkui Piotriui Soloidui, ten pat, l. 211-6.

³ 1951 05 31 liudytojo Petro Karpovo apklausos protokolas, ten pat, l. 74–75.

⁴ 1951 10 29 Vilniaus apygardos teismo nuosprendis, ten pat, l. 167.

sutikę sovietinę žemės reformą, nekvestionuoja žemės nusavinimo teisėtumo, įterpiamas parankus „žaibolaidis“ – Stalino citata. Nors pareiškimo originalo su parašais neturime (Ministrų Tarybos reikalų vedėjas jį persiuntė KGB pirmininkui⁵, t. y. ir šįkart inicijavo pasirašiusių persekiojimą), kolūkiečių pareiškimas parašytas argumentuotai, sklandžia kalba, tad jo autorius (ar autoriai / iniciatoriai), matyt, buvo išsilavinęs asmuo. Parašai greičiausiai rinkti ne viename kolūkyje, net jei jį pasirašė po kelis vienos šeimos narius.

Pareiškimas buvo surašytas 1955 m. vasarą, tad tai – jau kelerius metus trukusios destalinizacijos proceso pasekmė. Masinės represijos jau buvo pasibaigusios, pokario aktyvistai liejo apmaudą skunduose dėl „antisovietinių elementų“, „liaudies priešų“ amnestavimo ir grįžimo namo iš tremties vietų ir lagerių. Ore tvyrojo permainų nuojauta, kurias stiprino ir nauji veidai tų metų pradžioje pasikeitusioje SSRS vyriausybėje, Šaltojo karo retorikos įkarštis Vakarų Vokietijai tapus NATO nare. Publikuojamas dokumentas liudija – tikėtasi esminių sistemos reformų, bandyta paskubinti įvykius norima linkme. Lydraščių dėl pareiškimo persiuntimo LKP(b) CK, žemės ūkio ministrui archyvinėje byloje nėra, tad Ministrų Taryboje pareiškimas perskaitytas vien kaip grasinimas ginkluotu perversmu.

Sunku pasakyti, kurioje Lietuvos vietoje atsirado tokių drąsių pareiškėjų, koks buvo žmonių likimas „bylą“ perėmus KGB. Precedentai, biurokratijos subordinacija leidžia spėti, kad dokumentas iš Vilniaus buvo persiustas vietos saugumo skyriui, kuris identifikavo pareiškimo iniciatorių / iniciatorius, parašų rinkėjus, jie buvo patraukti atsakomybėn. Su „eiliniais“ pasirašiusiais greičiausiai tik vyko „profilaktiniai“ pokalbiai, jie galėjo teigti buvę suklaidinti, pasirašę tekstą įkalbėti, jo neskaitę, esą mažaraščiai ir pan. Dokumentuose nesant konkretaus vietovardžio, galime tik spėlioti, – duomenų apie tolesnius KGB veiksmus, tiriant maištingų kolūkiečių pareiškimą, paieška Lietuvos ypatingajame archyve prilygsta adatos ieškojimui šieno kupetoje.

Dokumentai publikuojami nekupiūruojant, paliekant pasitaikiusias rašybos klaidas. Pirmasis – rankraštis, publikuojamas originalo (rusų) kalba. Antrasis atspaudintas mašinraščiu, tai Ministrų Tarybos fonde išlikęs dokumentas – ne pirmas jo egzempliorius (pirmasis buvo išsiustas KGB).

⁵ 1955 08 26 slaptas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos reikalų vedėjo D. Petrylos raštas KGB pirmininkui Kazimierui Liaudžiui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-754s, ap. 13, b. 532, l. 73.

1. Širvintų apskr. Gailiūnų kaimo gyventojų pareiškimas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui (nedatuotas, bet Ministrų Taryboje gautas 1949 m. gegužės mėn. 23 d.; Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58, b. 19715/3, l. 211-3 (dokumentas voke)

Председателю Совета Министров Л.С.С.Р. Товарищу (Палецкису)⁶ Гедвилусу⁷

Заявление

Мы нежеподписавшиеся граждане Гедройской вол. Ширвинтского уезда Пушалотской апилинки дер. Гайлюны весь наш десяти дворник заявляем и просим Председателя Совета Министров Л.С.С.Р. Товарища (Палецкиса) Гедвиласа освободить нас от принудительного колхозного строя⁸. Мы граждане имея земли от одного гектара до восьми самое высокое в единоличие мы с госпоставкой рассчитываемся полностью и вовремя, и мы желаем остаться по прежнему и обещаем рассчитаться полностью с Государством. Нас принудительном порядком приказывают идти. Приезжают и везут на собрание и держат целыми ночами и мучают что бы только подписались, но мы желаем остаться по прежнему в единоличие. В этом все и распишемся.

А. Карпов, Р. Толкачев, И. Карпов, N. Tolkačov, J. Tolkačovas, В. Казлов, А. Андреев, М. Антонова, Ф. Трофимов, Л. Григорьева, А. [neįskaitoma pavardė], А. Толкачев, за В. Толкачева, за негр[амотного] Ф. Карпова.

2. 1955 m. „LTSR kolūkiečių“ pareiškimas Ministrų Tarybai (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-754s, ap. 13, b. 532, l. 74-75)

Nuorašas

LTSR MINISTRŲ TARYBAI
nuo Lietuvos TSR kolūkiečių

П а р е и š к и м а с

Mes žemiau pasirašę LTSR kolūkiečiai norime štai ką pareikšti: susikūrus Lietuvoje tarybų valdžiai mes, Lietuvos varguomenė, pradėjome gyventi gražesnę gyvenimą, nes buvo panaikintas išnaudojimas žmogaus žmogui. Buvo nu-

⁶ Čia ir žemiau pirmiausia buvo įrašyta Justo Paleckio pavardė, bet vėliau ji apskliausta, šalia kiek aukščiau įterpta Gedvilo. Matyt, pasitikslinta, kad tuo metu J. Paleckis ėjo ne Ministrų Tarybos, o Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pareigas.

⁷ Taip tekste; turimas omenyje Mečislovas Gedvilas, jis 1946–1956 m. buvo Ministrų Tarybos pirmininkas.

⁸ Žodžiai *принудительного колхозного строя* originale pabraukti raudonu pieštuku.

versta buožių ir kitų išnaudotojų valdžia, ir mūsų gyvenimas pagerėjo, ką užsidirbome, tą galėjome ir valgyti.

Sekant kitų sąjunginių respublikų pavyzdžiu, Lietuvoje buvo sukurti kolūčiai. Mes, vargingieji žemdirbiai, galvodami, kad kolūkyje bus dar geriau gyventi, stojome į kolūčius. Tačiau pasirodė, kad Lietuvoje kolektivizacija yra netinkama. Kaip parodė daugiametė praktika, mūsų gyvenimas kolūkiuose diena iš dienos eina ir atrodo eis tolyn, blogiau ir blogiau. Kaip mes besistengiame, kaip bedirbame, bet vis labiau smunka žemės ūkis, o kartu ir mūsų pragyvenimo lygis. Dabar mūsų gyvenimas nusmuko iki tokio taško, kad niekaip nebeįmanoma gyventi. Mes dabar gyvename dar blogiau, negu buožinio išnaudojimo laikais. Ryšium su tuo mes reikalaujame:

- 1) panaikinti Lietuvos TSR kolūčius;
- 2) išdalinti kolūkiečiams esamą kolūkyje turtą ir inventorių;
- 3) išdalinti po lygiai visiems žemdirbiams kolūčiams priklausančią žemę.

Įvykdžius šias sąlygas mes visi tapsime lygūs, nes nebus turtuolių ir beturčių (visi turėsime lygiai žemės). Dirbant kiekvienam savo žemę, kuris daugiau dirbs, tas ir daugiau turės. Tada bus galima gyventi pagal drg. Stalino posakį: „Kas nedirba, tas nevalgo“. Pasirodo, kad Lietuvoje žemės ūkį pakelti galima tik tada, kada žemę dirba individualūs valstiečiai. Todėl mes to ir reikalaujame.

Šiuos viršminėtus reikalavimus mes reikalaujame įvykdyti iki 1956 metų sausio 1 dienos, nes tokioje padėtyje gyventi nebeįmanoma: gresia badas ir išmirimas. Priešingu atveju, mes imsime atatinamų priemonių. Reikalas gali baigtis ginkluotu perversmu. Mes negrąšiname, bet pareiškiame tai, kas gali įvykti.

Pareiškėjai:

(390 parašų)⁹

Nuorašas tikras:

⁹Dokumento nuoraše parašų nėra.